

¹⁷ Златарски, В. История на българската държава през средните векове, т. III, С., 1940, Приложение № 4, 584—585.

¹⁸ Вж. някои примери у Иванов, Й. Българите в Македония. С., 1917/1986/, с. 22. Дуйчев, Ив. Из старата българска книжнина, т. II, С., 1944, с. 164 /из Борилския Синодик/. Много примамливо в "прочелник" да се види българско съответствие на характерната за византийската провинциална администрация през XIII—XV в. титла "τροκαβήμενος"/градски началник, градски старейшина/, използвана често вместо обичайната "кефалия" — срв. Максимов и Ъ, Лб. Византийска провинцијска управа у доба Палеолога. Београд, 1972, 101—105.

¹⁹ Полное собрание русских летописей, т. VII. Москва, 1856, с. 240. Тихомиров, М. Н. Список русских городов дальних и ближних. — Исторические записки, т. 40, 1952, 240—241.

²⁰ Вж. общо Коледаров, П. Политическа география на средновековната българска държава, ч. II /1186—1396/. С., 1989, 87—89 и карта № 5; Бойчева, П. Молдовските хроники от XV—XVI в. за българи на Сирет. — Studia balcanica, лъ 17, 1983, 39—45; Павлов, П. л. Бележки по въпроса за българското етническо и политическо присъствие в междуречието на Дунав и Днестър през XII—XIV в. — Българите в Сев. Причерноморие, т. I, 57—69 и посочената литература.

КАЗАШКИ ВОЕННИ АКЦИИ ПО БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XVII ВЕК

ИВАН ТЮТЮНДЖИЕВ

Регионът на Черно море през XVI и XVII век се оказва място на сблъсък на военнополитическите и икономически интереси на Турция, Русия и Полша /Украйна/. Турското настъпление спрямо Русия през този период се извършва в три основни направления: през Молдова и Влахия до Украйна, през Крим с помощта на кримския хан и най-вече през Черно море, устието на Дон и гр. Азов до Поволжието. Целите, които преследва османската държава, са поробването на Украйна и по този начин облекчаване на борбата с Полша; твърдото овладяване на Азов и устието на Дон, а това означава и ключ към Поволжието, Южна Русия, Северен Кавказ и въобще към Изтока.

През XVI и особено през XVII в. основен противник на турците, действащи в това направление, се оказват донските и запорожки казаки. Техните военни акции спрямо Турция са самостоятелни или вдъхновени от Русия или Полша. Предпочитаната от тях форма на борба са морските експедиции, свързани с нападения над турски търговски кораби, набези, разрушения и ограбване на причерноморските турски селища, даже на крупни градове. Морските походи били трудни и опасни. Много моряци загивали при бури или от неумение за управление на корабите, а също и при сблъсък с турски военни съдове. Нерядко от тези военни акции се завършвали едва половината от участниците. Ето защо стремежът при подобни операции бил максимално обогатяване. От населението по турското Черноморие се изземвали хранителни продукти, търговска стока, въоръжение, селскостопански инвентар и животни. В плен били отвеждани стотици и хиляди хора /турски поданици¹/. Морските походи през XVI—XVII в., достигащи чак до Цариград, се превърнали в основно средство за обогатяване на казачеството, в поминък за "казашките християнски републики" на Дон и Волга.

Военната тактика, прилагана от казачите, предвиждала както морски сражения, така и акции на сушата. При тях казачите действували в отряди от 5 до 50 човека. В някои случаи на успех били отвлечани по няколко хиляди пленници, между които жени и деца, продавани по-късно срещу откуп. Една част от пленените оставали завинаги да живеят при казачите, които им отреждали ролята на селскостопански работници, отглеждащи пшеница и други земеделски култури².

Българските брегове и селища като част от Османската държава били обект на непрекъснати нападения по протежение на шестнадесетото и седемнадесетото столетия. Така например през 1576 г. запорожките казаци достигнали и оплячкосали Дунавската делта. През 1605 г. те превзели Варна. През 1613 г. завзели Кафа, а през тази и следващата 1614 г. те провели походи по цялото черноморско крайбрежие³. Особено тежко пострадали от тези набези западните и южните райони на черноморското крайбрежие. През 1621 г. бил разорен гр. Сикоп, а през 1621 г. такава участ сполетяла и гр. Анхиало /Поморие/⁴.

Опитите на турската дипломатия от първите десетилетия на XVII в. да прекрати казашките акции остават безплодни. Според една от клаузите на мирния договор в Буса (1617 г.) империята поставяла условие на Полша да възпира от нахлувания казаците и кримските татари, които номинално били под нейна власт, но това условие остава неизпълнено.

През 1623 г. отряд казаци напада манастира "Св. Йоан Предтеча" на един остров срещу Созопол, като част от монасите са взети за заложници⁵. Този манастир е съществувал още от епохата на средновековието; там е имало българско присъствие⁶. След падането на България под османска власт манастирът продължава своята дейност. От редица документи на патриаршеската канцелария в Цариград личи, че той се е ползувал с права на ставросигиален манастир⁷. През септември 1545 г. в сигилий на Йеремия I Константинополски /1522—1545/ се разпорежда "малкият манастир на мъчениците Кирик и Ипелит" на едно островче близо до Созопол да мине в подчинение на "Св. Подром" /Йоан Предтеча/. Манастирът се споменава и в документ на Патриаршията от времето на Митрофан III /1565—1572; 1579—1580/ от декември 1567 г.⁸ Според хрисовул на молдовския воевода Арон от 1595 г. манастирът "Св. Иоан Предтеча" в Созопол получава метоха "Св. Николай" в Яш с още две села. Тези права на манастира са потвърдени от воеводите Йоан Радул и Йоан Парновски Могила, съответно през октомври 1625 г. и юни 1626 г.⁹ През същата 1626 г. манастирът отново е нападнат от казаци. В една грамота на цар Михаил Фьодорович от 2.IX.1627 г. до "донската войска за съвместния морски поход на донските и запорожки казаци срещу турските градове" се казва: "И сега на нас, великия княз, стана известно, че вие атамани и казаци, обединени със запорожките черкаси сте стигнали до морето и сте воювали с турски градове, стигнали сте до самия Цариград, и много градове сте завоювали, големи и малки села сте изгорили, хора сте избили... и пленници сте докарали"¹⁰.

Три години по-късно, през 1629 г., казаците отново предприемат мащабна морска акция по българското черноморско крайбрежие и в частност срещу Созопол и неговите манастири. Подробности за тази операция научаваме от едно писмо на руските посланици в Крим Л. Кологривов и А. Дуров "за похода на донските и запорожките казаци към бреговете на Румелия, за сражението на казаците с турците около градовете Варна и Неварна /Каварна/ и край Созополския манастир". В това писмо четем: "... Турският султан изпрати към Черно море 15 галери еничери, на всяка галера имаше по 300 човека еничери, предназначени за черкаските и донски казаци, които ходят по морето и подпалват корабите и галерите. И турските еничери на пристанището, близо до гръцкия манастир покрай

Созопол до самия бряг, намерили три речни ладии с черкаси и три лодки с донски казаци. Черкасите и казаците на тези лодки са били около триста човека. Турските еничери взели всички лодки на черкасите и казаците, хванали на брега около 150 човека черкаси и казаци, а другата половина от тези черкаси и казаци, пак 150 човека, от турците отстъпили с бой пеша и отишли в същия гръцки манастир и се настанили в него, бидейки в обсада. Същите турски еничери са настъпили към манастира и го атакували осем дни. След това манастирът бил обкръжен от 80 лодки с черкаси, като във всяка лодка били по 40 човека. Щом черкасите приближили манастира, турските еничери избягали оттам. И същите тези черкаси са се били с турците и взели от тях 2 лодки с еничери. А онези 150 човека, които били заловени в самото начало, заедно с лодките били освободени от черкасите, като 13 от турските галери се освободили с бой и пристигнали в Цариград. И след това турският султан изпратил след онези черкаси ново подкрепление турски еничери на 14 лодки. И новите турски еничери не открили до манастира черкасите. Те се срещнали в морето между градовете Варна и Неварна /Каварна/, като горепосочените черкаси са били на 8 лодки, около 260 човека. Турските еничери хванали и убили всички онези черкеси, а останалите живи са ги докарали в турската земя, така, че всички черкаси турците унищожили"¹¹.

Като се абстрахираме от богата информация за видовете войски, начина на водене на военните действия и пр., не можем да не отбележим, че описаните събития се отнасят до българските черноморски градове /Варна, Каварна, Созопол/, до населението в тези селища и особено съдбата на манастира "Св. Йоан Предтеча". От други турски и гръцки документи научаваме, че заради помощта, която монасите от манастира оказват на казаците, османците го разрушили напълно през същата тази 1629 година¹². Поради това през август 1630 г. синовете на молдовския воевода Йоан Радул, Йоан Александър и Мойсей Могила прехвърлят собствеността върху метоха "Св. Николай", принадлежаща дотогава на "Св. Йоан Предтеча" към манастира "Св. Богородица в Халки"¹³.

Морската акция от 1629 г. продължила и по на юг, достигайки до Цариград, който за кратко бил обсаден от казаците. В едно писмо на атамана Иван Сирка Кошов до Кримския хан, писано между 1653 и 1667 г., за този поход се отбелязва, че "казаците достигнали до самите стени на Константинопол", като хвърлили в страх града и околните поселения и с много плячка се върнали в своята родина. Не без гордост авторът пише: "... але Варну, Смаилов и иные фортеци под Дунайские повидирали и в пъвец обратили"¹⁴.

Казашките нападения от първите три десетилетия на XVII в. по българското Черноморие създали нестабилна политическа обстановка и атмосфера на несигурност в тези райони. Голяма част от населението на Созопол и на съседните селища Анхиало /Поморие/, Пиргос /Бургас/ и Агатопол бяга във вътрешността на България. През 1622 г. митрополитът на Созопол Калиник посочва тези нападения като причина за обезлюдяването на диоцеза си, за да се оттегли от своите духовни задължения. Обстановката ще да е била доста напрегната в тази митрополия, защото Цариградската патриаршия не изпраща тук друг духовен предстоятел, а включва Созопол в диоцеза на митрополията Мидия¹⁵.

Силата на казашките акции по западното Черноморие стихва едва след 1637 г.,

когато турците овладяват трайно Азов и започват да строят крепости по ръкавите на Дон и Днепър, за да преградят подстъпите към Черно море.

Последните от казашките морски операции са очевидно неблагоприятни за крайбрежното българско население. Грабежите, насилията, отвлеченията са пречка за развитието на нормална морска търговия, риболов и селскостопанска дейност, т. е. на основните приходоносни дейности на този регион. Освен това политическата нестабилност и несигурност предизвиква миграционни процеси към вътрешността на страната, а това в съчетание с практиката да се отвлечат местни жители като военнопленници води до обезлюдяване и стопански застои на тези иначе подходящи за икономически просперитет области на България.

БЕЛЕЖКИ

¹ Смирнов, Н. А. Россия и Турция в XVI—XVII вв., т. I, II, М., 1946.

² Броневский, В. Описание донской земли, т. II, ч. III—IV, СПб., 1834.

³ Мацик, Ю. А., С. М. Плехий, И. С. Стороженко. Як козаки воювали исторично розповіді про запорозьке козацтво. Днепропетровск, 1990; Т. В. Кудря. Урок історії України на тему "Запорізька Січ", Український історичний журнал, 1992, кн. 1, с. 125—131 и посочената там литература.

⁴ V. J. Parry. History of the Ottoman Empire to 1730, Cambridge, 1976, p. 149; S. Shaw. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. I. pp. 190—191; I. H. Uzunçarşılı. Osmanlı Tarihi, Vol. 3, Part. 1, p. 129.

⁵ K. Amepididis, Lambros. The Greek monasteries of Sozopolis, XIV—XVII centuries, Tuessaloniki, 1993.

⁶ Петков, А. Много исторически истини застават във времето си. В-к Труд, 11.06.1992, бр. 135, с. 6. В материала се проследява съдбата на една книга, взета от казак от манастира "Св. Йоан Предтеча" в Созопол и достигнала до шведския кралски двор (вероятно по време на войните между Швеция и Русия).

⁷ В грамотата на патриарх Неофит II (1602—1603) от 1609 г. се забранява на местния християнски субашия (1608—1612) да прекрива границите на владение на манастира и да вреди по какъвто и да било начин на монасите. Патриархът се позовава на старите и нови решения /*οριεμοὺς*/ и грамоти. Вж. L. K. Amepididis. Op. cit., p. 29—30. *Monasteri di Sozopol nei secoli XIII—XV*, BV, 7, 1981, pp. 277—282. Papadopoulos-Kerameus. A. H. *Ἐν τῷ νησιῷ Σοζοπόλεως Βασιλικὴ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ ἡ τὴν της βιβλιοθήκης αὐτῆς*, *Bizantijskij vremennik*, V, 7, 1900, pp. 661—695.

⁸ Παπαδόπουλος, Α. - Κεραμεύς. *Ἱεροσουλμιτικὴ βιβλιοθήκη*, Ρετορολις, 1891, p. 334. № 276/5, № 276/6.

⁹ K. Amepididis, L. Op. cit., p. 38.

¹⁰ Воссоединение Украины с Россией, т. I, 1620—1647, М., 1953, с. 74, № 39. /преводът мой — И. Т./

¹¹ Пак там, с. 95, № 54.

¹² Hamer, P. *Storia dell' impero Osmano*, Vol. 18, Venice, 1830, pp. 243—244.

¹³ Βαρδολομαίος, Κ. *Ἑπόμνημα ἱστορικόν: περὶ της κατὰ τὴν Χαλκὴν Μονῆς τῆς Θεοτόκου*, Constantinople, 1846, p. 175.

¹⁴ История Малороссии, 1842, М., с. 123—128.

¹⁵ Sathas, K. *Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη*, Venice, 1872, т. III, с. 563.

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ТРЕТИ

ТАТАРИТЕ В БЪЛГАРСКАТА НАУЧНА ЛИТЕРАТУРА

СТОЯН АНТОНОВ

В увода на студията "Българи и татари в средните векове" Петър Ников отбелязва изключителната роля на тюрките, идващи от Азия, за нашето историческо битие. Тюрки /прабългарите/ са участвали в създаването на българската държава, тюрки /куманите/ са съдействали за въстановяването на българската държавност в края на XII в., все по този път — от север са нахлували узи, печенези, татари и са оставяли трайни или мимолетни отпечатъци в съдбата на България /19;98/. Тези наблюдения провокират мисълта на историците — да не би средновековният българин да си е изградил модел на адекватно поведение, да се е задействала система на взаимодействие между тези култури, всяка от които е подготвяла почвата за следващата вълна, а с идването на тюрките по южния път /османците/, същият този българин да се е изненадал, след като моделът се оказал неприложим? Съществуването на такъв модел може да се определи като — от една страна — се търсят типологичните черти, "родството" между компонентите от едната група /идващото население/, а от друга страна — възможностите за сцепление между двете групи /българи и "идващи"/.

За нас представлява интерес фактът, че един от компонентите в тази система, появил се с етнонима "татари", е действал последен по време, все още съществува и е играл значима роля за българите от Северното Причерноморие.

Върху изследванията за татарите са влияели някои фактори от рода на: недостатъчен изворов материал, който да е свързан с ролята на татарите в българската история; съществуването на достатъчно изследвания на чужди автори; невъзможността да се използват етнографски и лингвистични данни за по-далечното минало или пък неизползването им въобще. Важно уточнение е, че въпросите около татарите трябва винаги да се свързват с определен период от време поради динамиката на политическите, икономическите и етническите процеси.

Условно можем да определим няколко хронологично-тематични рамки на проблема в българската научна литература: татарите и Втората българска държава; татарските нахлувания и заселвания в първите години на османското